

Bakó Boglárka

A Tanítás | Valótlanságok valósága egy kárpáti cigány közösségben

Terepnaplómiban feljegyzett történet, 2014. június 15.

„Meleg nyári délutánon Tyislivel üldögélünk budapesti bérelt lakásában, és a gyerekvállalásról beszélgetünk. »Nekem nagy szégyen volt, amikor Zsizsivel terhes lettem, öreg voltam már akkor, 42 éves, nagy szégyen volt, öngyilkos akartam lenni. A kórházban – amikor megtudtam – nekiszaladtam az ablaknak, hogy kiugrom, az orvos fogott meg.«
Döbbenet nézek rá, egészen ezidáig meg voltam győződve, hogy egyidősek vagyunk, hiszen nemrég még örültünk is a közös generációnknak, annak, hogy egy évben születtünk. A kislánya most nyolcéves, akkor Tyisli 50 éves, azaz nyolc évvel idősebb nálam?

Visszatérve a faluba, ahol a kárpáti cigányok között lakom, a jegyzeteimet kutatom; levéltári adatok a családjukról, benne a családtagok pontos születési dátumával. Látom, hogy feltételezésem jó volt, az adatok szerint egykorúak vagyunk. Átmegyek Puci mamához, Tyisli édesanyjához beszélgetni, megkérdezem közben, hogy hány évesek a gyerekei, sorolja, Tyislihez érve megerősít abban, amit feltételeztem, 42 éves. Rossz érzés fog el, úgy néz ki, hazudott nekem.”

A kutatás helye

2007 óta végzek kutatást a településen.¹ Az eltelt években fokozatosan kerültem egyre beljebb a helyi romungro² közösségbe. A kezdeti években heti rendszerességgel jártam a faluba, megismerkedtem néhány családdal, majd később azok rokonaival. Később folytattam kutatásomat, és egyre hosszabb időszakokat töltöttem el a cigányok körében, szélesebb körben váltam ismertté és ez közösségi kapcsolatrendszeremet is kibővítette.

¹2007-2008-ban munkámat az Oktatási Minisztérium pályázata támogatta: Kulturális revival? 13-14 éves általános iskolások nemzetiségi kötődései. 2008-2009-ben az Országos Kutatási Alap, Bennmaradni vagy kimaradni? Romungro gyerekek középiskolai továbbtanulási esélyei. című pályázat segítségével folytattam a kutatást. 2011-2014 között az OTKA, PD101427 számú, „Két világ között” - romungro nők integrációs stratégiái 1960 és 2014 között című pályázata támogatta vizsgálataimat.

² A faluban kárpáti cigány nyelvet beszélő romungro cigányok laknak.

Végül 2013 májusában beköltöztem egy helyi romungro család portájára.³ A beköltözéssel átalakult kutatói szerepem, helybéli megítélésem és közösségi kapcsolatrendszerem. Egyrészt „jószándékú magyar” voltam, aki „segíti a cigányokat”, később megbecsült „rakli”, aki hozzájuk tartozik, végül „phral/testvér”, akit támogatni, segíteni akartak munkájában. Szerepeim alapvetően határozták meg anyagomat, azt, hogy hol, kik között és miről beszélgettünk, és a szerep, amiben voltam, mindig meghatározta azt is, ahogyan ők viszonyultak hozzám.

A kutatói szerepek

A kárpáti cigány közösség interetnikus kapcsolatrendszerét alapjaiban határozta meg a gádzsó világhoz való érzelmi viszonyulás. Viszonyuk a többségi társadalom tagjaival érzelmekkel átszőtt volt. A körülöttük levő nem cigány világot kétféle módon osztályozták: voltak, akik „szerették” és voltak, akik „utálták” a cigányokat. Úgy tapasztaltam, hogy köztes, azaz semlegesnek tételezett viszony nem realizálódott számukra. A „jó” magyar (aki „szereti a cigányokat”) és a „rossz” magyar (aki „nem szereti a cigányokat”) kategória alapvető viszonyulási pontot adott számukra a többségi társadalomban való mozgásukhoz. Kategóriáikat hamar, szinte a kapcsolatok elején felállították, minden gesztust, mimikát, minden kifejezést ebben osztályoztak. Később ez alapozta meg saját viszonyulásukat a nem cigány ismerőseikhez, és az első találkozáskor a velük kapcsolatba lépő nem cigányt hamar beillesztették valamelyik kategóriába. Mindez tükörképe volt a többségi társadalom előítélet-rendszerének, ám a kutatói szerepem szempontjából is meghatározó volt számomra.

Terepnaplómban feljegyzett történet, 2008. március 24.

„Mikor először beszélgettünk Irénnel, Gyimbi testvérével, gyanakodva méregetett: »Te cigány vagy?« – kérdezte végül. Akkor már percek óta beszéltem a kelderás cigányok közt évekkal ezelőtt végzett munkámról. Mielőtt bármit is mondhattam volna, Gyimbiből

³ Köszönöm Nektek Cumpi és családjá, hogy befogadtatok. Köszönöm Erzsi, a kánikulában, a délutáni sziesztában az izgalmas beszélgetéseket, Julis néninek a különlegesen finom fánkokat és a többieknek – Piciéknek, Giziéknek, Krisztinek, Szilviéknek, Violnak és Gyurikának – a délutáni udvari traccspartikat. Irén Neked pedig külön köszönöm a cigány nyelvórákat, azt, hogy amikor elbizonytalanodtam, hogy mit kell tennem, mindig segítettél. Nagyon sokat tanultam Tőletek, ezért mindig hálás leszek Nektek!

már folyt a szó: »Dehogy, csak ő olyan... ő szereti a cigányokat, tudod?«

Első szerepem, amibe beillesztettek, az volt, hogy olyan magyarrá tudtam válni, aki – az ő értelmezésükben – „szereti a cigányokat”. Ez az alapkategória határozta meg a viszonyukat hozzám, és ezzel együtt kezdeti kutatásomat is. Terepmunkámat végigkísérte ez a megítélésem, ami a közösségben hamar elterjedt, és így könnyen kategorizálható alakká váltam. (ld. bővebben Bakó 2016)

Beköltözésemmel alakult ki második szerepem: a „rakli”. Cigányul „rakli”-nak (fiatal, házasság előtti lány) neveztek cigány ismerőseim, annak ellenére, hogy korom és társadalmi helyzetem miatt már rég nem voltam az.

Terepnaplómban feljegyzett történet, 2013. május 25.

„Délutánonként Gyimbiék udvarán összegyűlt a család. Főleg ha Pici, Gyimbi nővére is ott volt, a szót kárpáti cigányra fordították. Ahogy teltek a napok, egyre több mindent tudtam kivenni a szóáradatból. Idővel figyeltem csak fel arra, hogy az a »rakli«, akit megemléstnek a beszélgetésekben, én magam vagyok. Egy meleg délutánon történt, hogy Irén veje rákérdezett: »I rakli szo kirgya cilo dive?« (»A »rakli« mit csinált egész nap?«) „Miért nevezel »raklinak?«” fordultam döbbenet hozzá. »Te érted, amit mondok?«, lepődött meg ő is.”

Miért is lettem „rakli”? Bár korom alapján már bőven a „gádzsik” rétegébe tartoztam, ám viselkedésem ebbe a kategóriába nem illett bele. Túl sokat kérdeztem, gyakran triviális dolgokra, kezdetben többször is visszakérdeztek, hogy valóban nem tudom-e ezekre a választ. Furcsa és érthetetlen volt számukra, hogy középkorú, háromgyerekes családayaként főzéssel, gyerekneveléssel, mindennapi életvezetéssel kapcsolatos dolgokra kérdezek rá. Idővel úgy vélték, hogy „a magyarok” nem tudják ezeket (ld. bővebben Bakó 2016). A jólét által megkímélt, s ebből adódóan „tudatlan magyar” képe végigkísérte a terepmunkámat. Nehezen oldható ez az anomália, hiszen a kutatói kérdések óhatatlanul „gyerekszereppel” ruházzák fel a vizsgálatot végző személyt.

„Családom” a kárpáti cigány közösség magas presztízsű családjai közé tartozott. Egy portán élt az idős édesanya, „ősmama”, Puci mama, a legfiatalabb lányával, Gyimbivel, annak férjével, Cumpival és két gyerekükkel. A ház mögött egy kis

vályogépületben lakott Puci mama egyetlen fia, Pöpös, aki elvált és így egyedül élt. Volt egy barátnője, attól egy kisfia, ők a szomszéd faluban laktak, Pöpös időnként ott töltötte a napjait. A portán élt a kis szoba-konyhás lakrészben még Tyisli, a harmadik a gyerekek közül, a kislányával és a férjével, ám ők beköltözésem előtt hónapokkal elköltöztek Budapestre albérletbe. Így tudtam Tyisli lakásába költözni. A családhoz tartozott még Pici, a harmadik testvér, aki nem messze lakott Puci néniéktől egy házban férjével, két lányával és nagyobbik lánya családjával. A legnagyobb lány, Gizi, szintén a faluban élt, a település, magas presztízsű, csak magyarok lakta részében, magyar férjével. Napjainak egy részét Puci mama portáján töltötte. Lánya viszont Puci mamáék mellett lakott élettársával. A szűkebb családhoz tartozott még Sziszi, Tyisli nagyobbik lánya, aki a hegyen lakott férjével, három gyerekével, anyósával, sógornőjével, sógorával és annak feleségével. A család a helyemet Puci mama lányai sorában jelölte ki. Így lettem az ötödik, azaz a „legkisebb testvér”.

Terepnaplómban feljegyzett történet, 2013. július 12.

„Meleg nyári reggel van, Puci mamával ülünk a ház előtt és kávézunk. Békés hangulatban vagyunk mind a ketten, személyes, családi dolgokról beszélgetünk. A családomról mesélek, az édesanyámról, Puci mama csendben figyel, bólogat, *»olyan rendes anyukád van«, »igen«* mondom, *»tényleg az, mindenben lehet rá számítani«.* *»Rajtad is látszik ki nevelt, te is rendes vagy«,* folytatja, *»olyan vagy nekem is, mintha a lányom lennél«,* kötözködve nézek rá, *»még egy lány, Puci mama? Én lennék a harmadik?«* *»Nem«,* néz rám komolyan, *»te a legkisebb vagy, te ... olyan vagy.«*”

Fél évig éltem Gyimbiék portáján⁴, úgy-ahogy beilleszkedtem a cigány közösségbe, igyekeztem nem véteni a megkövetelt és mindenkire vonatkozó közösségi normarendszer ellen. A kárpáti cigányok megtalálták számomra azt a helyet, pozíciót, amiben „hétköznapiasodva” élhettem a településen. A hozzájuk tartozó „segítőként”, „rakliként”, „testvérként” beilleszkedhettem a csoportjukba, ami nem feltétlenül könnyítette meg életemet, de a mindennapok olyan szeleteit is látni engedte, melyet

⁴ Ősszel kiköltöztem a lakásból, elsősorban azért, mert nem tudtam fűteni a szobát, ám a következő tavasszal újra beköltöztem egy félévre. A köztes időszakban – és azóta is – napi/heti rendszerességgel látogattam a családokat.

másfajta terepmunkával nem lehet megismerni. Ennek ellenére bármennyire is úgy éreztem időnként, hogy a kárpáti cigány csoport „tagjává” váltam, „betolakodó”, „magyar” szerepem adott volt, mivel végig „értelmezte” kapcsolataimat a cigányokkal.

A „valótlanságok”

A kárpáti cigány közösség tagjai szerettek mesélni, sok mindent mondtak el az ismerős családokról, a falubeliekről. Mindez természetes volt, hiszen én magam folyton kérdeztem őket, s az információkat történeteken keresztül konstruálták meg számomra. A közösség mindennapjai is történetek sokaságából álltak; történetek a mindennapok szabályairól vagy szabálytalanságairól, az emberi kapcsolatokról, viszonyokról, apró-cseprő dolgokról.

A terepmunka hónapjai során számtalan számomra „nehezen hihető” történettel találkoztam, olyan történetekkel, melyek – mint idővel kiderültek – „tényszerűen nem voltak igazak”. Történetek, melyek apró részleteikben, de mérvadó módon különböztek a különböző beszélők előadásában, ahol a történetek alapelemein kívül, sem a tér, sem az idő, sőt gyakran a szereplők sem egyeztek. Történetek, melyekben összekeveredtek a szülők a gyerekekkel, a nagyszülők az unokákkal, és csak a történetek elemei voltak azok, melyek újra és újra ismétlődtek.

A Tyisli által elmesélt történet⁵ volt az első, amiben szembesültem azzal, hogy valami olyan hangzott el, amit nehezen tudok megmagyarázni mással, mint hogy „hazudott nekem”. Mit tehet a kutató egy ilyen szituációban? Túl azon, hogy önmagunkon való túllépésre van szükség ahhoz, hogy elvonatkoztassunk személyes sértettségünktől, hiszen őrlődünk a „miért csapnak be?” és „miért hazudnak?” kérdésén, kénytelenek vagyunk elgondolkozni azon, hogy mi lehet az oka a „hazugságnak”?

Mi lehet az oka annak, hogy egy velük lakó „jó szándékú magyarnak”, akit „*raklijuknak*” tekintenek, és „*testvérüknek*” fogadtak, nem mondanak igazat?

Mi van, ha célja van a tények elferdítésének?

⁵ Tyisli története után szisztematikusan gyűjtöttem azokat a történeteket, amiknek különböző variációi voltak.

Mi van, ha nem a tényeket ferdítik el, hanem a történetek konstruálódnak más módon?

A kulturális elemzések – írja Clifford Geertz – „a találgatások értékelése és magyarázó következtetések levonása a helyesebb találgatásokból”. (Geertz 1994:193) „Az a vállalkozás, amit a megértés megértésének nevezhetünk (...) egy hermeneutikai tevékenység, különösen akkor, ha kulturális világokról van szó”. (Geertz 1994:194)

Ha „találgatunk”, és ebből próbáljuk levonni a következtetéseinket, akkor ésszerű, ha a „valótlanságokat” a helyi cigány közösség mindennapi kommunikációs világába helyezük bele. Meg kell próbálnunk ezeket a történeteket nem önmagukban, hanem a beszélő és a hallgató viszonyában értelmezni. Érdeemes átgondolni, hogy kinek és miért mesélte el Tyisli – a látszólagos valótlanságokon alapuló – szégyene történetét?

Én és Ő

Tyislivel közel 10 éve ismerjük egymást.

Terepnaplómban feljegyzett történet, 2008. március 24.

„Első találkozásunk Gyimbinél a testvérénél történt. Őt látogattam meg, amikor hirtelen azt mondta, »gyere, itthon van Tyisli, bemutatlak neki«. Tyisli szoba-konyhás lakásában lakott ekkor férjével és kisebbik lányával. Amikor beléptünk a szobába, éppen kislányával a tévét nézte. Bent kevés volt a hely, zsúfoltan szorongtunk négyen a két kicsi kanapén. Tyisli bizalmatlanul fogadott, »miért vagy itt?«, kérdezte gyanakvóan. Beszélgetni kezdtünk, órákat ültem nála.”

Aztán heteken át járogattam hozzájuk, Tyislihez mindig bementem, jókat lehetett vele beszélgetni, élveztük egymás társaságát. Egykorúak voltunk, bár nagyon különböző társadalmi háttérből jöttünk, de sok mindenben hasonlítottunk. Tyisli ekkor már elvesztette munkáját, korábban segédápolóként dolgozott egy szellemi fogyatékosoknak fenntartott intézetben. Nagyon szeretett dolgozni, tisztességes fizetést kapott érte, nem kellett utaznia, ott volt a falu határában a munkahelye, és így kislányával is többe lehetett. Szerette a munkáját is, élvezte a szellemi fogyatékosokkal való foglalkozást, úgy kezelte őket – és ezt gyakran hangoztatta is –, mintha a gyerekei lennének, gyerekek

módjára is bánt velük. Gondozottjai is ragaszkodtak hozzá. Cigányként vették fel⁶, ám munkahelyén soha nem érezte, hogy különbség lenne a cigányok és a nem cigányok között. Ideális munkahely volt számára. Ám munkaadójával egy igazságtalanságnak érzett ügyn összeveszett, felmondott. Ezután munkanélküli segélyre ment, de hónapokig nem kapott munkát. Ez volt Tyisli életének mélypontja. A családja segítette őket minden téren, és Tyisli mindent megpróbált, hogy munkához jusson. Olyan helyekről is elutasították, ahol „telefonon” még volt szabad állás, ám személyes jelentkezésekor már „betöltötték” azt. Nyáron könnyebben éltek, hiszen gombászni, diózni, szedrezni járt, zöldséget és virágot árult feketén egy budapesti metróállomáson. Közben folyamatosan küldözgette önéletrajzát, jelentkezett segédápolói állásokra, de nem járt sehol szerencsével, egy-két hetes időszakos munkái akadtak csak.

Terepnaplómban feljegyzett történet, 2011. május 23.

„Tyisli egy délután azzal fordult hozzám: »Vágd le a hajam, olyanra, mint a tiedé!« – elhűlve néztem rá. »Mégis miért?« – szedtem össze magam. Folyt belőle a panasz, hónapok óta nincs munkája, és mindenholnan elhajtják, pedig okleveles ápolónő, több éves szakmai gyakorlattal, nincs pénze, az édesanyja és a testvérei támogatják, most ott van egyedül a kislánnyal. Elege van, belefáradt már, változtatni akar. Elgondolkozva néztem. Derékig érő, dús, hullámos haja van. Az enyém a fülem mögött kunkorodik, úgy nevezett bubifrizura. Pásztáznak a gondolataim, korábbi tapasztalataim arról, hogy mit jelent egy cigány nőnél, ha levágják a haját. Oláh cigányoknál a megszégyenítés, a büntetés eszköze. Itt viszont, a romungro cigányoknál több nőnek is rövid haja van, s a tisztességes életvitelük nem függ össze a hajuk hosszával. »Rendben« – jutok elhatározásra. S az udvaron, ahol a nagyszülők, a testvérek együtt laknak, ezen a szép, napos délutánon levágom a haját. A végeredmény számomra is meglepő (és nem az én fodrásztudományomnak köszönhetően), hiszen dús, rövid, hullámos haja fiatalítja, füle mögé simítva középkorú, vagány, önálló nő benyomását kelti. Ő vidáman, én pedig megkönnyebbülve nézegetem a tükörképét: »na, most menj el munkát keresni« – viccelődöm vele, »így biztosan kapni fogsz!«. A következő héten izgatottan telefonál:

⁶ Egy EU által támogatott projekt keretében, melyben a romák munkaerőpiacra való visszatértét és a szellemifogyatékosok ápolóinak szakképzettségének növelését kötötték össze.

»Kaptam munkát!« Aztán félig nevetve, félig dühöngve meséli, hogy az állásinterjú készítője négy szemközt hangsúlyozta neki, hogy azért őt veszi fel, hogy ne az előtérben várakozó két cigány nő közül kelljen választania egyet. Idős emberek mellé keresnek ápolónőket, de romákat nem akarnak felvenni. »És tudod, nem mondtam neki, hogy én is cigány vagyok...« – hallgat el végül.

Innentől összeköt minket még jobban ez a történet, egyrészt időnként újra és újra levágom a haját, közben beszélgetünk, olyan személyes dolgokról is már, mely nem „kutatói téma”, folyamatosan magyaráz, tanít, hogy hogy nézzem a világot, amiben ő él, tanít engem, a „raklit”, cigánynak lenni. Úgy tűnik, feladatának érzi, hogy átadja azt a tudást, mellyel ebben a közösségben „tisztességes” lehetek. És én jó diák vagyok, tanulok, már hetente többször is kárpáti cigány nyelvórákat veszek tőle. Aztán elköltözik a férjével, Budapestre, albérletbe, egy lakótelepre. Két nagyszoba, konyha, fürdő, nagyon jól elférnek, Tyisli dolgozni kezd, takarítónő egy irodaházban. Gyakran elmegyek hozzá beszélgetni, kávézni, beszélünk a gyerekeinkről, a munkánkról; változatlanul nagyon jól érezzük magunkat együtt.

Aztán egyszer csak elmeséli ezt a történetet, amit nem értek, és nehezen tudok magyarázni mással, mint, hogy becsapott.

Mi és a Történet

Miért is mesélte el nekem Tyisli a szégyene történetét? Aznap délután arról beszélünk, hogy milyen is egy jó cigány nő. Nehéz volt megragadni a témát, mert mit is lehet erről mondani közhelyes megfogalmazásokon kívül? Ezért fordítom meg a beszélgetés fonalát és terelem át a szót arra, hogy kik a „rossz nők” a faluban. Sorolja, jellemzi őket, felrója normasértéseiket, végül – jellegzetes gúnyos mosolyával – rám néz, és belevág abba a történetbe, ami arról szól, hogy ő is hogyan került „szégyene” miatt a megvetett nők sorába. Zavarban vagyok és nem értem a történetét, nem akarom megalázni azzal, hogy számon kérjem rajta a valótlannak tűnő tényeket. Tudom, hogy azért sem kérhetem rajta számon a valótlanságot, mivel a helyi cigányok között bárkit „hazugnak” nevezni súlyos sértésnek számít.

Számtalan sztereotípiát kering a többségi társadalomban a „hazug cigányokról”. A

falubeli kárpáti cigányok alkalmazkodnak ehhez a sztereotípiához és elhatárolódnak a „rossz, hazug cigányoktól”. Identitásuk meghatározó eleme a kárpáti cigány származásuk, mely nem csupán erős nemzetiségi öntudatot jelent, hanem szigorú kizárólagosságot is. Az „oláh cigányokkal” szemben erős, negatív sztereotípiáik vannak, önmagukat „másnak”, „jobbnek”, „fejlettebbnek” tartják náluk. Nemcsak nyelvileg tartják különbözőnek csoportjukat, hanem – úgy vélik – szokásrendszerük, hagyományaik, viselkedésmintáik is elkülönítik őket az oláh cigányoktól. A kárpáti cigányok számára az oláh cigányok egyfajta esszenciális és sztereotipikus cigányt jelentenek⁷. A többségi társadalom előítéleteiben erőteljes kép él a romák elképzelt világáról – a „vad és szabad cigányokról” –, mely olyan értékeket képvisel, mellyel nem akarnak azonosulni. Sztereotípiáik a környékbeli cigányokról gyakran a többségi társadalom cigány előítéleteire rímelenek, azzal a különbséggel, hogy ők ezeket önmagukra nem, csak az oláh cigányokra érzik jellemzőnek. Ez a képzetük határt von közösségük és bármilyen „oláh” cigány csoport közé.

Mindez magyarázza azt, hogy a falubeli kárpáti cigányok érzékenyen reagálnak minden olyan többségi társadalmi stigmára, mely őket, mint cigányokat közösségeként érintik, ezek közé tartozik a „koszos cigány”, a „lusta cigány”, az „alkalmazkodni képtelen cigány” és a „hazug cigány” sztereotípiája is.

Ez az oka annak, hogy nem szembesítem Tyislit azzal, hogy számomra úgy tűnik, nem mond igazat. Napok telnek el ezután, már megbizonyosodtam, hogy „nekem van igazam” és találgatom, hogy mi oka lehetett konstruált történet-valóságának. Aztán hetek, hónapok telnek el és egyre több „valótlan” történetet gyűjtök, és lassan, már nem a történetek „valótlanságát” vizsgálom, hanem egészen más következtetésre jutok.

A szerepviszonyok: a Mesélő, a Hallgató és a Történet

Egy történetnek mindig vannak szereplői, kettő biztosan: a Mesélő és a Hallgató. Ám ebben a Történetben a Mesélő és a Hallgató céljai nem ugyanazok. A Mesélő célja a tanítás. A Mesélő eligazít egy jó szándékú „raklit” a világában, támpontokat ad,

⁷ Bartos Tibor könyvében hasonló az elhatárolódást írt le az oláh cigányoktól a budapesti kárpáti cigányok esetében (Bartos 1958).

tanulást közvetít. Fontos számára, hogy meggyőzze arról, amiről beszél, hiszen hozzá közelálló személyt tanít.

A Hallgató célja az információszerzés. Kutató lévén, saját témájában igyekszik pontos, megfogható, tudományos célokká alakítható anyagot gyűjteni. Mindez egy antropológiai szituációban könnyűvé válik, hiszen a kialakult bizalmi viszonyban sok mindent megtud. Célja a tanulás, de nem a tanultak beépítése saját, személyes mentalitásába, hanem azoknak – a közösségre vonatkoztatva – megértése és értelmezése.

A Történet a Mesélő és a Hallgató szerepviszonya által válik meghatározottá. A Mesélő célja a tanítás („*sulari*” - tanító), hiszen a Hallgató tudatlansága („*buti*” - buta) nyilvánvaló. Ám a Tanítást befolyásolja az, hogy a Mesélő és a Hallgató közötti viszony szoros, közvetlen („*prhali*” - testvérek). A Mesélőnek nem a saját kultúrájára vonatkozó adatok átadása a célja, (aminek megszerzése a Hallgató célja), hanem egy történeten keresztül megtanítható tanulás, ismeret átadása egy majdnem „*testvérnek*”, de mindenképpen „*raklinak*”. Így, ha összevetjük az információ átadás és befogadás céljait, akkor világossá válik: ezek nem fedik egymást.

A tudományos elemzés – ténytyszerűséget elváró – céljai mások, mint a tanítás – az ismeret átadásának – célja. Az egyik adatszerűségen alapszik, a másik a tanulás levonásán. Ez utóbbi a szempontjából a Történet ténytyszerű adatai lényegtelenek.

„From the native point of view”⁸ – a bennszülött szemszögéből

Kérdés tehát, hogy mik lehetnek a kárpáti cigányok valótlán történeteinek valóságai.

A kárpáti cigányok között gyűjtött történetek elemzése sajátos képét tárta fel a közösség történetmesélésének. A Történetek tanítanak, ha befogadóra találnak, megtanítták, hogy hogyan nézzük a világot a kárpáti cigányok között. Ám a Mesélők tisztában vannak azzal is, hogy ezt csak akkor érti meg a Hallgató, ha „különbözőségüket” az ő ismereteihez kötik. Ha úgy tetszik: aktualizálják a Történeteket.

A történetet, amit Tyisli elmesélt az én világomhoz szabta, úgy mesélte el, hogy számomra érthetővé váljon. Tyisli, mint Mesélő jól ismerte Hallgatóját, ismerte annak

⁸ Ld. erről Geertz 1994:200-217.

élettörténetét, tudta gyerekvállalásait, korát, karrierjét. Tyisli bensőséges, barátságos viszonyban volt hallgatójával, fontos volt számára a történet tanulságának átadása. Ahhoz, hogy érthetővé tegye azt, hogy mit jelent „öregén szülni” és ezáltal „megvetetté válni”, úgy alakította a történetét, hogy a – baráti/testvéri viszonyban levő – Hallgató számára érthetővé váljon.

Érthető-e egy középkorú, felsőfokú végzettségű, háromgyerekes anya számára, ki a harmadik gyerekét a harmincas éveinek végén szülte az, hogy szégyen 34 évesen gyereket szülni? Valószínűleg nem, hiszen előre vetíthető tiltakozása, cáfolata, saját élethelyzetével való példálózása.

Ám, érthetővé válik-e a „szégyen” helyzetének érzékeltetése, ha a történet a negyvenes éveiben járó nőről szól? Valószínűleg igen, hiszen így megfogható közelségbe kerül a kor és a cselekedet a Hallgató számára is. Így válik értelmezhetővé a történet tanulsága, így lesz átvihető az üzenet, így éri el a Mesélő a célját: megtanítja a „kis raklit” arra, hogy mit jelent ebben a cigány közösségben normasértő cselekedet által a megvetett nő kategóriájába kerülni. Így valósul meg sikeresen a Tanítás.

Terepnaplómban feljegyzett történet, 2013. augusztus 3.

„Tyisli lányával, Sziszivel ülünk együtt a szobában, nézzük, ahogy a gyerekeink játszanak. Zotya kis gitárt penget, Dani dobol hozzá. Sziszi egyszer hozzám fordul, »azért nagyon felelőtlen vagy te, tudod, hogy ilyen öregén szültél, hogy fogod felnevelni?«, döbbsenten nézek rá »azért talán...«, kezdem, de nem hagyja végigmondani »ötven-hatvan évesen meghalsz, mi lesz velük utána?«”

A Tanítás komplex értelmezése

A kárpáti cigányok között gyűjtött történetek alapvető jellegzetessége volt, hogy önmagukban „nem léteztek” (Niedermüller 1988:380), gyakran az adott szituációban alakultak ki (Ferrarotti 1981:20-23). A Mesélők történeteiket mesterséges helyzetben alkották meg számomra, céllal alkották meg olyan helyzetben, mely kívül esett a mindennapok valóságán. A történetek eseményeit meghatározott logika szerint választották ki, bizonyos dolgokat hangsúlyozottan táltak, míg másokat elhallgattak, bizonyos dolgokat megváltoztattak, míg másokat megtartottak. Ennek határozott célja

volt: a történetek tudást adtak át egy olyan elfogadott, idővel megismert, majd megbízhatónak tartott „magyar” számára, akinek a munkáját segíteni, ismereteit bővíteni akarták. A történetek fő időindexe a „jelen” volt, és a „múlt”, csak annyiban vált fontossá, amennyiben a múlt „jelenben lett”. A múlt történetei a jelen dolgait, jellegzetességeit magyarázták, a jelen értelmezésben töltöttek be szerepet.

Az, amit egy kutatás során megtapasztal az antropológus, van, hogy soha nem érthető meg teljesen, részenként értelmezhetővé válik, helyenként homályban marad. Ahogy Clifford Geertz írja, „arra hasonlít, amikor megpróbálunk elolvasni egy kéziratot (abban az értelemben, hogy 'létrehozzuk valamilyen olvasatát') - egy idegen, elhomályosuló, gyanús javításokkal és célzatos kommentárokkal teli kéziratot, ami azonban nem a hagyományos írásjelekkel, hanem a megformált viselkedés illékony példáival íródott”. (Geertz 1994:177) Mindaz, amit a nyelv közvetít, túlmutat azon, ami szavakba foglaltan kijelentést nyer.

A nyelv értéséhez a nyelv kulturális fordítása szükséges.

Felhasznált irodalom

1. Bakó Boglárka (2016): „...hát ilyenek vagytok ti, magyarok...” | Párbeszéddek, kapcsolatok és viszonyok a terepmunkában. *antro-pólus* 2016/1. 122-151.
2. Bartos Tibor (1958): *Sosemvolt cigányország. Szegkovács cigány történetek.* Európa Könyvkiadó, Budapest
3. Geertz, Clifford (1994): Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: uő. *Az értelmezés hatalma.* Századvég Kiadó, Budapest, 170-200.
4. Geertz, Clifford (1994): „A bennszülöttek szemszögéből”. *Az antropológiai megértés természetéről.* In: uő. *Az értelmezés hatalma.* Századvég Kiadó, Budapest, 200-217.
5. Niedermüller Péter (1988): Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnográfia* (3-4), 376-389.

